

ПОЈМОВНИК
СРПСКИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕРМИНА

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција РЕЧНИЦИ

Књига 11

Уредник Едиције

Зоран Колунџија

Уредник издања

др Светлана Слијепчевић Бјеливук

Рецензенти

проф. др Милош Ковачевић
проф. др Софија Милорадовић
проф. др Жарко Бошњакковић
проф. др Божо Ђорић
проф. др Милан Стакић
проф. др Никола Рамић
проф. др Михаило Шћепановић
проф. др Вељко Брборић
проф. др Јасмина Московљевић Поповић
проф. др Слободан Павловић
проф. др Ана Јањушевић Оливери
проф. др Милан Ајџановић
проф. др Блаженка Мартиновић
доц. др Александра Лончар
др Ђорђе Оташевић
др Марина Спасојевић

Издавање ове књиге помогла је

Аутономна покрајина Војводине –
Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање
и односе с верским заједницама

ПОЈМОВНИК

СРПСКИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕРМИНА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР (Др Светлана Слијепчевић Бјеливук)	7
ПОЈМОВНИК	21
ИЗВОРИ.	683
ЛИТЕРАТУРА.	687
О УРЕДНИКУ	723
О АУТОРИМА	725
ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА.	737

ПРЕДГОВОР

Појмовник српских лингвистичких термина почео је да се израђује 2021. године у оквиру Одсека за стандардни језик Института за српски језик САНУ. На овом пројекту учествовали су сарадници из свих одсека Института, у зависности од својих области интересовања. Циљ пројекта био је израда савременог специјалног академског речника, при чему се под савременим специјалним речником (речником специјалне лексике, термилошког речником) подразумева појмовник у којем су пописане и описане специјалне јединице и појмови карактеристични за одређену област знања једног или више језика (Јовановић 2017а: 191). Као пилот-пројекат објављена је најпре електронска верзија,¹ у којој су обрађени кључни лингвистички термини у србистици. Електронска верзија доступна је широј популацији и прилагођена је у смислу избора термина и њихове обраде различитим корисничким нивоима. Претражива је и организована према два критеријума: азбучно и тематски.

Мотивација да се оваква врста појмовника изради постоји већ више година. Највећи број радова који је усмерен на анализу досадашњих лингвистичких речника и енциклопедија које садрже и лингвистичку терминологију истиче да често изостају нови и новији (условно речено) термини, као и подаци о распрострањености тих термина, варијантности и сл. (Драгићевић 2003; Јовановић 2017а; Левушкина, Јова-

¹ На сајту www.lingvistickitermini.rs, покренутом у новембру 2022. године.

новић 2018). Такође, недостаје и нека врста стандардизације лингвистичких термина (и не само њих већ термина уопште). Међу циљевима израде *Појмовника* одатле се нашло и да те недостатке треба надоместити.

Пре саме израде концепта *Појмовника српских лингвистичких термина*, анализирани су претходни принципи и пракса у изради сличних речника, као и актуелна литература, те су се на тај начин селектовала одговарајућа лексикографска решења, предлагана у складу са савременим лексикографским и термилолошким тенденцијама. Ова решења другачија су у штампаној и електронској верзији из простог разлога што електронско окружење омогућава другачије корисничко искуство и нуди различите врсте претраге.

О неопходности оваког типа речника доста се писало и у више наврата последњих деценија (детаљније о историјату и у Слијепчевић 2022). Припремна фаза у изради *Појмовника* подразумевала је и сачињавање оквирног списка лингвистичких термина, при чему смо издвојили око 900 термина за које је у наредној фази прикупљана грађа. Као основни извори послужили су: *Enciklopedijski leksikon. Srpskohrvatski jezik* (ur. Asim Peco, Živojin Stanojčić, 1972), *Енциклопедијски речник модерне лингвистике* Дејвида Кристала (1999), *Школски речник језичких термина и појмова* Јована Вуксановића (2003), *Грамањичка терминологија* Александра Белића и Стјепана Ившића (1932), вишејезични *Речник лингвистичке терминологије* Наде Ђокић (2001), *Грамањички и лингвистички појмовник* Милице Радовић Тешић (2011), *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, *Речник српскога језика* Матице српске, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* Рикарда Симеона, *Српска енциклопедија*, али и следеће граматике и монографије: *Грамањика српској*

језика Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, *Нормативна граматика српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (у редакцији Милке Ивић), *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у редакцији Предрага Пипера), *Лексикологија српског језика* Рајне Драгићевић, *Стилистика и граматика стилских фигура* Милоша Ковачевића, *Функционални стилови* Бранка Тошовића. Као додатни извори коришћени су разноврсни термилошки речници, појединачни радови који се тичу одређених лингвистичких термина или терминосистема, монографске студије, магистарске и докторске дисертације у којима се обрађују поједина питања (попут дисертације Марине Спасојевић *Глаголи на -(ј)ети, -им у корелацији са глаголима на -ити, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)*), Весне Ђорђевић *Видски парњаци у српском језику (имперфективни глагол : имперфективни глагол изведен префиксима за-, из-, на-, о-, по-, с- и у-)*, Бојане Томић *Именске речи које се јављају само у множини у српском језику*, Јованке Милошевић *Синтаксички и семантички статус адвербијалних дојана у српском језику* итд.); тако су поменуте студије искоришћене за допуну терминологије у сфери синтаксе глагола, односно морфологије именица итд., као и *Slovník slovenské lingvistické terminologie* (Jedlička, A., 1977–1979), *Словарь славянской лингвистической терминологии. Dictionary of Slavonic linguistic terminology*, вишејезични словенски лингвистички термилошки речник, плод заједничког општесловенског пројекта Термилошке комисије при Међународном комитету слависта у другој половини прошлога века у Прагу, где су дати лингвистички термини еквивалентни терминима из различитих словенских језика; *Речник лингвистичких тер-*

мина О. Ахманове и iSybislaw,² речник славистичке библиографске базе, који представља регистар термина из области славистичке лингвистике свих словенских и енглеског језика.

У наредној фази прикупљен је почетни корпус: ексцерпирани су речничке дефиниције, појмовна одређења из монографија и студија, као и коментари и напомене у вези са њима. Тако ексцерпирана грађа била је полазни оквир обрађивачима за даље истраживање о одређеном појму.

У попис појмова нису ушли термини који су спорадично употребљавани, али су зато они обрађени у речничком чланку, уз ограду да су у питању мање фреквентни, архаични или мање заступљени термини (нпр. термин *фуџа* за везану основу, *џрансфџурациџа* за конверзију, *џогмеџ* за субјекат). При обради смо се водили речима В. Јовановића: „Најидеалнији, али и најсложенији пут којим би се могла спровести стандардизација лингвистичке терминологије и израдити речник лингвистичких термина јесте да се барем над кључним терминима спроведе детаљна анализа о њиховом значењу, употреби, језичкој правилности” (Јовановић 2020). У том смислу, најдетаљније су обрађени термини који су у литератури проблематични у погледу одређења, а могу се сматрати прототипичним терминима унутар ужих терминосистема. Принцип израде кретао се од центра ка периферији. При пилот-пројекту обрађено је око 250 термина из граматике, лексикологије, опште лингвистике, дијалектологије и семантике, и то кључних за ове системе. Накнадно су се ужи терминосистеми проширивали ка мање фреквентним или мање уобичајеним терминима. Истовремено, десило се да је брзо израђен готово цео терминосистем ономастички

² Доступан на: <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/Main.do>

(јер је најмање проблематичан),³ а да су области морфологије и синтаксе остале тек начете. Штампана верзија *Појмовника српских лингвистичких термина* доноси богату морфолошку терминологију, као и проширену синтаксичку. Како смо штампану верзију наменили ширем кругу корисника (од ученика до истраживача), фокусирали смо се на оне области које се протежу током целог циклуса школовања.⁴

Када је реч о макроструктури овог појмовника, одлучили смо се за азбучни списак одредница, при чему је преко испоређења и истицања области на крају одреднице омогућено тематско повезивање⁵. У електронској верзији речнички чланак садржао је сву додатну литературу; међутим, због прегледности, литература и извори су у штампаној верзији дати на самом крају, након речника, а у складу са добром научном праксом при изради монографских и сличних издања да се списак референци налази на самом крају публикације.

У микроструктури овог речника разликујемо следеће елементе: одредницу, податак о пореклу (етимолошки део), дескриптивни део (опште одређење појма засновано на критеријуму типичности), синонимски део (када је реч о мање фреквентним или архаичним синонимским варијантама) – као обавезне делове речничког чланка, а онда типологију, класификацију, однос према сродним терминима – као факултативне делове, и затим примере, испоређења и тематску област као обавезне, на пример:

³ Сматрајући да се ономастика мање изучава у систему образовања из штампане верзије смо је изоставили.

⁴ Тако на пример, сматрајући да се ономастика мање изучава у систему образовања из штампане верзије смо је изоставили.

⁵ Електронски речник лакши је за тематско повезивање јер су у њему анотирани сви термини који се употребљавају и у речничком чланку, те повезница води до речничког чланка у ком су они обрађени.

велар (лат. *velaris* < *vēlō* 1. sg., *vēlāre* 'покривати, увијати') глас који се артикулише у области задњег (меког) непца; веларни сугласник, задњонепчани сугласник, увуларни сугласник. Термин велар односи се на класификацију сугласника на основу места изговора. У српском језику веларни сугласници су: *к*, *џ*, *х*, који настају тако што задњи део језика са меким непцем (велумом) прави препреку фонационој струји. Према звучности велари се у српском језику деле на звучне (*џ*) и беззвучне (*к*, *х*), а према начину артикулације могу бити експлозивни (*к*, *џ*) и фрикативни (*х*). Гласови *џ* и *к* настају оралном артикулацијом, тако што фонациона струја у усној дупљи наилази на препреку коју прави дорзални део језика са задњим непцем, а која се нагло отклања уз експлозију. Меко непце и увула остају у горњем положају, при изговору гласа *џ* гласне жице трепере, а при изговору гласа *к* не трепере. Глас *х* настаје оралном артикулацијом, тако што фонациона струја у усној дупљи наилази на теснац који праве доњи део језика и задње непце. При томе су меко непце и увула у горњем положају, а гласне жице не трепере. Веларизација је процес настајања секундарне артикулације у области задњег (меког) непца, што значи да се примарна артикулација одвија на неком другом органу, а секундарна на велуму. Веларне гласове треба разликовати од веларичних (*velaric*) гласова или кликова, који уместо ваздушне струје произведене у плућима користе ваздух који се ствара путем запреке у веларној области. Задњи део језика подиже се према велуму, а артикулација се обавља уснама или предњим деловима језика. Исп. експлозив, фрикатив, велум, артикулација. Уп. консонант, сугласник.

Област: фонетика.

Одредничка реч је дата у стандардном лику. Код појединих термина дате су и паралелне форме у загради, при чему се као одредничка реч увек успостављала реч са домаћим формантом, а употребљавају се равноправно, нпр.

валентност (валенција) 1. број и врста веза које синтаксички елементи могу успоставити међу собом.

2. особина, способност глагола (и других речи непередметног значења) да у реченици отварају или не отварају одређени број синтаксичких позиција (актаната). Глаголи могу бити невалентни (или авалентни), нпр. *раздањивати се*, када не допуштају да у реченици буде ни субјекта ни допуне, једновалентни, нпр. *лежати* (*Ја лежим*; субјекат), двовалентни, нпр. *чити* (*Она чита књигу*; субјекат и објекат), тровалентни, нпр. *дати* (*Део је њоклон мајци*; субјекат, директни објекат и индиректни објекат), четворовалентни, нпр. *говори* (*Жена му говори нешто о својим плановима*; субјекат, индиректни објекат, директни објекат и допуна). Реакција представља један вид испољавања синтаксичке валентности. Валентност глагола као посебне класе речи огледа се у њиховој општој способности да окупљају, групишу, везују за себе друге речи у реченици, пре свега именске речи и изразе. Творцем теорије валентности речи сматра се француски структуралиста Лисјен Тенијер (L. Tesnière, 1893–1954), који је, поставивши глагол у средиште реченице, развио своје учење о вербоцентризму. Тако се валентност у ужем, језичком смислу одређује као спајање, повезивање или комбиновање глаголских и именских речи и израза на синтаксичко-семантичком плану. Такво удруживање речи засновано је на лексичко-косемантичкој вези међу њима, као и на граматичким

правилима каква важе за сваки језик посебно. Концепт валентности, као кључни теоријски конструкт за анализу синтаксичке дистрибуције глагола, разрађен је и дефинисан унутар депенденцијалних граматика. Валенција речи представља се у специјалним, једнојезичним или двојезичним речницима. Будући да глаголски предикатски израз отвара места именским изразима којима се означавају носиоци исказане ситуације, тачније учесници у њој, његова валентност утврђује се на основу броја тих учесника, односно аргумената, чије су семантичке улоге различите. Премда је тај број задат валентношћу предиката, не морају сва потенцијално остварљива места у реченици бити и формално попуњена аргументским изразима. Зато говоримо о обавезном и факултативном реализовању аргументских израза, односно о обавезној и факултативној валентности. Од валенције предиката зависи каква ће бити формална структура просте реченице, валенцијом је условљен структурни лик или састав реченице, број чланова у позицији аргумената који се повезују с глаголским предикатом. А с обзиром на улогу аргумената у самој ситуацији означеној предикатом, разликујемо оне који су непосредни извођачи и саизвођачи, тј. њени актери (агенси, коагенси и сл.), затим оне који су на различите начине обухваћени њоме, а то су пре свега пацијенси, па оне којима је она намењена и, коначно, у аргументе уврштавамо и оруђа, без којих се неке акције не могу спровести. Ради идентификовања улоге првог, персоналног аргумента, без обзира на број учесника који равноправно учествују у радњи, служи питање: *Ко?* Када је, међутим, реч о обавезном повезивању првог актера са саучесником, тј. партнером, може се питати и: *С ким?*

Од која? За други аргумент основно питање гласи: *Шта?* *Која?* Трећи аргумент идентификујемо обично помоћу питања: *Које? За која? За шта?*, а обавезно учешће четвртог аргумента потврђујемо питањем: *Чиме?* Исп. предикат.

Област: синтакса, семантика.

Код синонимних термина од којих је један чешћи, уобичајенији, распрострањенији у литератури, упућивање је вршено путем скраћенице в.(иди), на пример:

адјектив в. придев.

упоредна лингвистика в. компаративна лингвистика.

Скраћеница в. (*иги*) била је полифункционална. Овај тип упућивања обрађивали смо и код термина код којих смо сматрали да би се терминологија у ужем терминосистему могла стандардизовати у одређеном правцу јер је један термин примененији у односу на други, на пример:

актуелни квалификатив в. предикативни атрибут.

Етимологија је дата у загради одмах након одредничке речи, а коришћене су стандардизоване и општепознате скраћенице за језике, нпр.

архаизам (грч. ἀρχαϊσμός [*archaismós*] < ἀρχαῖος [*archaios*] 'стар, древан'; фр. *archaisme*)

Апсолутне синониме унутар одређења упућивали смо знаком једнакости (нпр. *и́релазни* = *и́ранзи́тивни*, *ко́иула́тивни* = *си́онски* и сл.).

Скраћеницом исп.(ореди) повезују се блискозначни и сродни термини унутар једног терминосистема или унутар више њих, као у следећим примерима:

абецеда 1. утврђени инвентар и редослед слова латинице.

Назив абецеда настао је творбеним спајањем назива прва четири латинска слова (*a-be-ce-ge*, тј. *A, B, C, D*), уз морфолошку адаптацију (финално *-e* замењено је наставком *-a*). У зависности од састава писма и редоследа слова разликује се више типова абецете – немачка, енглеска, француска, италијанска, чешка, пољска и др. Посебан тип абецете употребљава се у упоредно-историјској лингвистици. Стандардни редослед у српској латиничној абецеди од 30 слова је следећи: *a, b, c, č, ć, d, dž, đ, e, f, g, h, i, j, k, l, lj, m, n, nj, o, p, r, s, š, t, u, v, z, ž*.

2. сва слова у писму једног језика поређана по утврђеном редоследу, азбука, алфавет. Исп. азбука, алфавет, ћирилица.

Област: правопис.

актив (лат. *activus*) 1. дијатеза; активно, радно глаголско стање, граматичка категорија која означава да оно што је исказано предикатом врши лице или предмет исказан граматичким субјектом (*Она хвали своје ученике; Скуйшићина је донела закон*), при чему предмет може бити схваћен и апстрактно (*Правда је сјора, али досјијжна*), за разлику од пасива, где се радња врши на субјекту (*Ученици су похваљени од сјране професора; Закон је донет у скуйшићини*) или медија, где се радња врши у оквиру субјекта самог (*Суја се хлади; Плашим се мрака; Зацрвенео се од сјида*).

2. облик глагола који означава да радњу исказану њиме врши субјекат. супр. пасив. Активом се изражава радња коју врши сам субјекат, а често и радња коју не врши он сам, већ изазива остваривање неке радње или резултата деловањем на други предмет или лице, тзв. каузативни

актив (*Обезбедили су нам добре услове за рад; Отац ми је забранио изласке; Мајка доји бебу*). Актив је једно од граматичких средстава изражавања семантичке категорије агентивности. Исп. агенс, пасив, пацијенс.

Област: синтакса, семантика.

Хипониме и хиперониме у ужим терминосистемима трудили смо се да издвојимо и испоредимо скраћеницом уп.(ореди) на крају одреднице, а пре тематске области, на пример:

препозиционализација (од препозиција < лат. *praepositio* 'стављање напред') посебан вид конверзије која резултира предлогом; попредложење. Уп. конверзија.

Област: дериватологија.

Тематске области су навођене према двама критеријумима: први критеријум био је припадност ужој области, а други критеријум укључиван је када термин припада истовремено двама терминосистемима или већем броју њих: критеријум типичности за одређену област, те су тако на крају одреднице **објекат** стављене области: синтакса, семантика; на крају одреднице **одредница**: лексикологија, лексикографија; на крају одреднице **оказионализам**: лексикологија, неологија, нормативистика, стилистика. Овакво решење наметнуло се као најпрактичније за штампану верзију, будући да је у електронској могуће издвојити према областима све термине и онда их добити на једном месту према азбучном реду. У односу на електронску верзију, штампана верзија садржи детаљнију класификацију термина према областима.

Асиметрија у погледу дужине речничког чланка показује и шароликост терминологије: трудили смо се да сваком термину посветимо онолико простора колико његова комплексност захтева. Код термина код којих нема неусаглашености

у литератури, само одређење није диктирало шире трагање. Међутим, неусаглашености у разним областима условиле су трагање за различитим лексикографским, али и научним решењима: настојали смо да, уважавајући традицију, из савремене референтне литературе усвојимо сва научно утемељена схватања. Зато је, између осталог, дериватологији посвећена посебна пажња, те је ова област најшире обрађена. Такође, овај *Појмовник* доноси и термине који у досадашњим лексиконима и енциклопедијама нису били предмет обраде, попут **језичка анксиозност, амперсанд, ет** и сл.

На самом крају, после списка извора, литературе и кратких биографија аутора, дали смо и изводе из неколико рецензија, али овом приликом неопходно је истаћи да су нам сви рецензенти бескрајно помогли најпре пажљивим и благовременим читањем, подстреком и охрабрењима да у овом послу истрајемо, а највише изузетним сугестијама и смерницама, те им овом приликом неизмерно захваљујемо, уз наду да смо поверење које су нам дали и оправдали.

Др Светлана Слијепчевић Бјеливук,
виши научни сарадник, уредник

Литература

- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Драгићевић 2003: Р. Драгићевић, Лексикологија у Енциклопедијском лексикону Мозаик знања – српскохрватски језик, *Научни састџанак славистиа у Вукове дане* 32/3, Београд, 71–87.
- Драгићевић 2004: Р. Драгићевић, О терминима за колокацију и њене сегменте, *Научни састџанак славистиа у Вукове дане* 33/3, Београд, 61–71
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српској језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић 2017а: В. Јовановић, Терминолошки речници, у: М. Тешић, Р. Драгићевић, Н. Ивановић (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас*, Београд: Српска академија наука и уметности, 189–202.
- Јовановић 2017б: В. Јовановић, Српска терминологија у Речнику словенске лингвистичке терминологије из угла савременог стања српске лингвистике, у: П. Пипер, В. Јовановић (ур.), *Словенска терминологија данас*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2017, 253–265.
- Јовановић 2018а: В. Јовановић, Српска терминологија крајем XX и почетком XXI века (теоријски и практични домени истраживања), у: В. Иващенко (ур.), *Слов'јанське терминознавство кінца XX – початку XXI століть*, Колективна монографија членів Терминологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів, Київ, 287–305.
- Јовановић 2018б: В. Јовановић, Полисеміја термина у описном тезаурусном речнику (из угла српске теоријске и практичне лексикографије), *Вісник Терминологічної комісії при МКС = Вестник Терминологической комиссии при МКС = Bulletin of the Terminology Commission under ICSS*, 2, Київ, 92–106.
- Јовановић 2020: В. Јовановић, Електронска форма Речника САНУ као извор за израду речника српске лингвистичке терминологије, *Rasprave* 46/2, Zagreb, 717–731.
- Левушкина, Јовановић 2018: Р. Левушкина, В. Јовановић, Терминолошки речници на српском језику и у српској лингвистици крајем 20. и почетком 21. века, у: В. Иващенко (ур.), *Слов'јанське терминознавство кінца XX – початку XXI століть*, Колективна монографија членів

Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів, Київ, 529–543.

Ломпар 2003: В. Ломпар, Значај појединачних примера за дефинисање језичких појмова, *Научни састіанак славистиа у Вукове дане* 33/3, Београд, 47–54.

Симеон 1969: R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb: Matica hrvatska

Слијепчевић 2022: С. Слијепчевић, Концепција Појмовника српских лингвистичких термина – изазови и могућа решења, Актуелна питања лексикологије и лексикографије српскога језика (ур. Милош Ковачевић), Андрићград: Андрићев институт, 2022, 149–165.